

*Prof. Kocsis Imre,
a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Hittudományi Kar Újszövetségi Szentírástudományi
Tanszékének tanszékvezető professzora,
az 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus
Teológiai Bizottságának tagja*

AZ EUCHARISZTIA ÉS AZ EGYHÁZ A PÁLI LEVELEKBEN

Szent Pál apostol Eucharisziával kapcsolatos szövegei mindenekelőtt szentségtani szempontból jelentősek. Nem feledhetjük, hogy az Újszövetségben található alapításelbeszélések közül a legrégebbi írott változat éppen a Korintusiaknak írt 1. levélben található. Emellett a valóságos jelenléttel kapcsolatos hitbeli meggyőződés is jól kifejeződik abban, ahogyan az apostol az Eucharisziáról, illetve az eucharisztikus ünneplésről nyilatkozik. Ugyanakkor igen figyelemreméltó, hogy Pál erről a témáról csak az első korintusi levélben ír, és pedig olyan összefüggésekben (1Kor 10,1–5.14–22; 11,17–34), amelyekben a keresztények közösségi összefüggéseire vonatkozólag ad eligazítást, s egyben az Egyház mibenlétéről is fontos tanítást fogalmaz meg. Ez a tény mindenképp lehetővé, sőt szükségessé teszi, hogy az Eucharisztia és az Egyház kapcsolatáról külön is szóljunk, nem feledve persze egyéb összefüggéseket sem. Előadásunkban két szempontot emelünk ki: 1. Az Eucharisztia méltó ünneplése csak akkor lehetséges, ha a keresztények a hitben való összetartozás tudatában élnek. 2. Az Eucharisztia mint az egység szentsége, amely fenntartja és erősíti a hívek közötti egységet.

I. AZ EUCHARISZTIA MÉLTÓ ÜNNEPLÉSE
A HITBEN VALÓ ÖSSZETARTOZÁS TUDATÁBAN (1KOR 11,17–34)

1. Megosztottság a közösségi összejövetelek során

Az Euchariszta alapításáról Pál nem önmagáért – mintegy tudósítói céllal – szól, hanem azért, hogy véget vessen egy, a közösségi összejövetelekkel kapcsolatos súlyos visszaélésnek, amely megosztottságot okozott a korintusi keresztény közösségben. A 17–22. versekben Pál igen kemény feddésben részesíti a címzetteket: „*A következő intézkedéssel kapcsolatban nem dicsérlek meg titeket, mivel összejövetelek nem javatokra, hanem károtokra szolgál. Először is azt hallom, hogy amikor közösségbe gyűltök, szakadás mutatkozik köztetek, s ezt részben el is hiszem. Kell is, hogy szakadás legyen körötökben, mert a megbízhatók csak így tűnnek ki közületek. Amikor ugyanis egybegyűltök, már nem az Úr vacsoráját eszitek, hiszen étkezéskor ki-ki a saját vacsoráját veszi elő, hogy elfogyassza, s az egyik éhen marad, a másik pedig dőzsöl. Nincs ott honotok evésre-ivásra? Vagy megvetitek Isten egyházát, és megszegényítitek a szegényeket? Mit mondjak nektek? Dicsérjelek? Ezért nem dicsérlek benneteket*” (1Kor 11,17–22).

Az apostol által kifogásolt visszaélés megértéséhez szót kell ejtenünk az összejövetelek lefolyásáról. A korintusi keresztények – miként az Jeruzsálemben és minden más keresztény közösségben szokás volt – rendszeresen összegyűltek istentiszteletre. Ez többnyire a hét első napján, vagyis vasárnap történt, amelyet mint Jézus feltámadásának emléknapját már az ősegyházban is nagy becsben tartottak (vö. 1Kor 16,2; ApCsel 20,7; *Didakhé* 14,1). A keresztények estefelé egy módosabb személy házában gyűltek össze (vö. Róm 16,23). Az összejövetel közös étkezéssel, szeretetlakomával kezdődött,¹ s ehhez kapcsolódott a szentségi cselekmény a megáldott kenyér és bor kiosztásával.

Szinte biztos, hogy Pálnak nem a közösségi étkezés és az eucharisztikus cselekmény összekapcsolása ellen volt kifogása. A problémát nem a lakoma megléte, hanem annak konkrét megtartása okozta. Az összejövetel ugyanis nem fejezte ki azt, ami a voltaképpeni célja volt: nem testvéri közösséget, hanem megosztottságot eredményezett. A hívek egy csoportja ugyanis nem várta meg a többieket, hanem megérkezésük után

azonnal elkezdték a magukkal hozott ételek fogyasztását. Aligha kétséges, hogy a tehetősebb keresztényekről van itt szó, akik nem voltak munkához kötve, és idejükkel szabadabban rendelkeztek. A rabszolgák és bérmunkások viszont csak később, a munkaidő lejárta után érkeztek, s szegények lévén saját eledelt általában nem tudtak magukkal vinni, a gazdagok ételéből pedig nem sok maradt számukra. Pál ezzel kapcsolatban két szélsőséges esetet említ: a közösség egyik tagja „*éhen marad, a másik pedig dőzsöl*” (1Kor 11,21).

Kérdés, hogy a szegények csak az Eucharisziával együtt tartott lakomáról maradtak-e le, vagy pedig a szentségi cselekmény egy részéről is. Egyes biblikusok a fentebb említettől (először szeretetlakoma, majd Eucharisztia) eltérően így rekonstruálják a közös összejövetelek menetét: az eucharisztikus kenyér vétele – közösségi étkezés (agapé) – az eucharisztikus bor vétele. Ezen elképzelés szerint az eucharisztikus ünneplés külső formában is követte az utolsó vacsorát, amelyben (miként éppen a Pál által idézett alapításelbeszélés tanúsítja) a kenyér megáldása az étkezés elején, a kehelyé pedig az étkezés végén történt.² A magunk részéről nem tartjuk igazán megalapozottnak ezt a nézetet. Az alapításelbeszélés önmagában nem bizonyítja, hogy az őskeresztény liturgikus ünneplés mindenben „lemásolta” volna az utolsó vacsorát. Pál érvelése is inkább azt sugallja, hogy az általa kifogásolt megosztottság kizárólag a szeretetlakomát érintette, s nem a voltaképpeni Eucharisziát. Ha egyesek az eucharisztikus cselekmény során is hátrányba kerültek volna, azt az apostol még szigorúbban ítélte volna el.³ Nem lehetetlen, hogy a jómódúak éppen arra hívatkoztak, hogy az ünnepi együttlét legfontosabb cselekménye az eucharisztikus adományok kiosztása, amelyen a később érkezők is részt vehetnek, s ezért az összejövetel lényegét tekintve nem maradnak hátrányban. Az 1Kor 10,1–22 is azt mutatja, hogy a korintusiak egy része eléggé egyoldalúan vélekedett a szentségekről (kereszttség és Eucharisztia), és szinte mágikus jelleget tulajdonítva azoknak, túlértékelte hatékonyságukat. Ez a helytelen szemlélet (túlzott szakramentalizmus) is szerepet játszhatott abban, hogy egyesek oly könnyen megfélemedtek a földi valóságok, jelen esetben a kirívó szociális ellentétek komolyan vételéről.⁴

Bármilyen áll is a gazdag és előkelő keresztények magatartásának hátterében, Pál az Isten egyháza megvetésének és a nincstelenek megszégyeni-

tésének tekinti (11,22), s a lehető leghatározottabban elítéli azt. Hangsúlyozza, hogy a korintusiak összejövetele nem méltó az „Úr lakomája” (*küriakon deipnon*) névre, mivel nem Krisztus szellemében történik. Ha a gazdagok csak saját étkezésükkel törődnek – *ki-ki a saját vacsoráját veszi elő*” (11,21) –, és nem tartanak igazi közösséget a szegényebbekkel, az egész együttlét (beleértve a szentségi cselekményt) nem felel meg Krisztus szándékának, s ezért nem áldást, hanem ítéletet von maga után. Krisztus ugyanis a testvéri közösség jeleként és a testvéri közösség erősítésére alapította az Eucharisziát.

Figyelemre méltó a *küriakon deipnon* megnevezés. A *kürios* (Úr) főnévből származó *küriakos* melléknév – az *idios* („saját”, vö. 11,21) ellentétként – az étkezést mint az Úr tulajdonát⁵ minősíti: itt az Úr Krisztus a vendéglátó, és senki sem tekintheti az összejövetelt – annak első, bevezető részét is beleértve – magánügynek.

2. Az Eucharisztia alapításának felidézése

A kemény feddés után Pál szükségesnek tartja felidézni az alapításról szóló hagyományt. Így akarja tudatosítani Krisztus őseredeti szándékát, illetve így akar rámutatni arra, hogy a jelenlegi ünneplés mennyire ellentétben áll ezzel a szándékkal: „*Én ugyanis az Úrtól kaptam, amit közöltem is veletek: Urunk Jézus elárulásának éjszakáján fogta a kenyeret, hálát adott, megtörte, és így szólt: »Vegyétek és egyétek, ez az én testem értetek. Ezt tegyétek az én emlékezetemre.« Ugyanígy vacsora után fogta a kelyhet, és így szólt: »Ez a kehely az új szövetség az én véremben. Ezt tegyétek, valahányszor isztok belőle, az én emlékezetemre.« Valahányszor ugyanis e kenyeret eszitek, és e kehelyből isztok, az Úr halálát hirdetitek, amíg el nem jön*” (1Kor 11,23–26).

Figyelembe véve a tanulmány tárgyát – Eucharisztia és Egyház –, nem tartjuk szükségesnek, hogy az alapításelbeszéléssel kapcsolatos hagyománytörténeti kérdésekre külön kitérjünk.⁶ Magát az alapításelbeszélést sem elemezzük részletesen, csupán azokról a szempontokról szólnunk, amelyek egyházatanilag fontosnak tűnnek. Mindenekelőtt Jézus értelmző szavai mondhatók hangsúlyosnak. A kenyérré vonatkozó kijelentés így hangzik: „...*ez az én testem értetek*”. A mondat végén levő

szoteriológiai megjegyzés („értetek”) nem csak egyénekre vonatkozik. Nem pusztán arról van szó, hogy Krisztus áldozatul adott teste engesztelő értékű, s ezért a híveknek külön-külön bűnbocsánatot szerez, hanem arról is, hogy ez az önátadás tette lehetővé az egyházi közösség létrejöttét.⁷

Ez a közösségi vonatkozás még egyértelműbb a kehely feletti mondatnál: „*Ez a kehely az új szövetség az én véremben.*” Az első, vagyis a Sínai-hegyen kötött szövetséggel való párhuzam miatt nem kétséges, hogy az „új szövetség” Isten és a hívők közössége közötti különleges kegyelmi kapcsolatot jelöli. Az „új szövetség” kifejezés minden bizonnyal Jeremiás híres jövendölésével (Jer 31,31–34) áll összefüggésben. A vér és a szövetség kapcsolata a Kiv 24,8 alapján válik érthetővé, hiszen ezen a helyen éppen arról értesülünk, hogy a Sínai-hegynél létrejött ószövetséget „vér”, éspedig az áldozati állatok vére pecsételte meg. Ennek megfelelően az „új szövetség” is „vér” által jön létre, amely azonban más jellegű, mint amiről a Kivonulás könyve szól. Ez a „vér” – a bibliai szemléletnek megfelelően⁸ – Jézus életét jelöli, amelyet szabadon feláldoz az emberek üdvösségéért. Azáltal, hogy a tanítványok isznak a szövetségpecsételő vért tartalmazó kehelyből, az új szövetség részeseivé válnak.

Mind a kenyér, mind a kehely feletti szavakhoz ismétlési parancs kapcsolódik: „*Ezt tegyétek az én emlékezetemre.*” Nemcsak gondolatbeli (értelmi) emlékezésről van itt szó, hanem a múlt megjelenítéséről. A zsidók is ilyen értelemben tartották ünnepeiket, főleg a húsvétot: a pászkalakomán részt vevők részeseivé váltak a múltbeli eseménynek. „*Minden egyes nemzedékben úgy tekintse magát az ember, mint ha ő maga is kivonult volna Egyiptomból.*”⁹ Hasonló értelemben történik a keresztények „emlékezése”. Amikor liturgikus formában újra meg újra megismétlik, amit Jézus az utolsó vacsorán mondott és tett, „reprezentálják”, vagyis jelenvalóvá teszik a múltbeli eseményt.¹⁰

A hagyományból vett szöveget a 26. versben Pál ezzel a mondattal kommentálja: „*Valahányszor ugyanis e kenyeret eszitek, és e kehelyből isztok, az Úr halálát hirdetitek.*” Az exegéták egyik csoportja szerint a „hirdetni” (*katangellō*) igét szóbeli megnyilatkozás értelmében kell felfognunk. Ez vagy az eucharisztikus cselekményt bevezető homília,¹¹ vagy a rítus részét képező hálaadó és dicsőítő imádság,¹² vagy pedig az utolsó vacsoráról szóló hagyománynak (esetleg az egész szenvedéstörténetnek) a recitálása.¹³ Mi azoknak a biblikusoknak¹⁴ a nézetét követjük,

akik úgy látják: Pál felfogásában maga az Eucharisztia ünneplése (az Eucharisztia vételét is beleértve) az Úr halálának hirdetése. Miként Jézus utolsó vacsorán véghezvitt cselekményei (prófétai jelként) előre hirdették közeledő halálát, úgy az Eucharisztia mint szentségi cselekmény Krisztus már megvalósult halálát hirdeti.

Feltűnő, hogy az értelmező mondatban csak Jézus halálának hirdetéséről van szó, a feltámadásról nem történik említés.¹⁵ Természetesen Pál is szilárd hittel vallja: a kínhalált szenvedő Krisztus nem maradt a halál martalékában, hanem mint feltámadt és megdicsőült Úr van jelen hívei között (vö. 1Kor 15,1–8; Róm 6,1–11). Ezt jelzi az Úr (*kürios*) cím is. A halál hangsúlyozását az apostol valószínűleg azért tartotta fontosnak, mert a korintusiak – miként az 1Kor 1–4 is mutatja – hajlamosak voltak arra, hogy ezt a valóságot figyelmen kívül hagyják. Emellett Pál kijelentése figyelmeztetés is a szegényektől elkülönülő módosabb keresztényeknek: önző magatartásuk szemben áll Krisztus halálával, amely az önfeláldozó szeretet csodálatos példája, s amely a követőit is önzetlen szeretetre kell, hogy sarkallja.

Az Eucharisztia és a Jézus halála közötti szoros kapcsolat kidomborítása után Pál még egy fontos megjegyzést tesz: „...*amíg el nem jön*”. Ez nemcsak időbeli jelentést hordoz, hanem a célt is jelöli: a hívő közösség az Eucharisztia ünneplésével azt a meggyőződését is kifejezésre juttatja, hogy a Jézus halálával megkezdődő új üdvrend (új szövetség) az Úr dicsőséges eljövételével jut el a beteljesedésre. Az Eucharisztia ennél fogva a hitben és reményben zarándoklók és nem a szemlélés állapotában levők (vö. 2Kor 5,7) ünnepe. A keresztények nem feledhetik, hogy a beteljesedés még hátravan. Az Eucharisztianak tehát kettős vonatkozása van: egyrészt megjelenítő emlékezés, másrészt a beteljesedésre irányuló – azt előrejelző és garantáló – reményteli várakozás.¹⁶

3. Buzdítás az Eucharisztia méltó ünneplésére

Miután egyértelművé tette, mi is az Eucharisztia voltaképpeni értelme, Pál a Krisztus szándékának megfelelő ünneplésre buzdít, és konkrét utasításokat ad a liturgikus összejövetelekkel kapcsolatban.

„Ezért aki méltatlanul eszi a kenyeret vagy issza az Úr kelyhét, az Úr teste és vére ellen vét. Tehát vizsgálja meg magát mindenki, s csak úgy egyék a kenyérből és igyék a kehelyből, mert aki csak eszik és iszik anélkül, hogy megkülönböztetné az (Úr) testét, saját ítéletét eszi és issza” (1Kor 11,27–29).

Az apostol mindenekelőtt (11,27) azt hangsúlyozza, hogy az Eucharisztia nem megfelelő ünneplése és vétele az Úr megsértésével egyenlő. A „méltatlanul” határozószó az eucharisztikus adományok vételét minősíti. Elsősorban nem az „áldozók” belső hozzáállására vonatkozik, hanem a külső cselekvésre, egész konkrétan a 18–22. versekben bemutatott helyzetre, vagyis a közösségen belüli egység és szeretet hiányára. Aki a közösségi összefüggésen önző módon viselkedik, és nem törődik rászoruló társaival, Jézus ellen vét, akinek életáldozatát éppen az eucharisztikus ünneplés jeleníti meg. Aki méltatlanul viszonyul keresztény testvéreihez, az az Eucharisztia is méltatlanul vesz részt.¹⁷ A szóban forgó mondatban egyébként Pál egyértelműen kifejezésre juttatja, hogy az eucharisztikus kenyér és bor az alapítási szavaknak megfelelően egyedülálló módon Krisztus teste és vére, és minden más (közönséges) eledeltől különbözik.

A következőkben (11,28–29) Pál önvizsgálatra szólít fel, ami a szövegösszefüggés alapján ezt jelenti: mindenki vizsgálja meg, tudatában van-e, mi is történik az eucharisztikus ünneplésen, és kész-e az eucharisztikus adományokat a testvéri közösség jegyében fogadni. Az önvizsgálathoz a „test megkülönböztetése” is hozzátartozik (11,29). Az Eucharisztia vételekor annak tudatában kell lenni, hogy a kenyérben Krisztus van jelen, aki önmagát adja. Aki az Eucharisztia mibenlétének figyelmen kívül hagyásával veszi magához a kenyeret és a kehely tartalmát, saját ítéletét eszi és issza. Egyes exegeták a „test” (*sōma*) szót itt nem az eucharisztikus testre, hanem az Egyházra vonatkoztatják: aki az Eucharisztia vételekor nem veszi figyelembe a „testet”, vagyis a keresztény közösséget, ítéletet von magára.¹⁸ Mások viszont – joggal – egyoldalúnak tartják ezt a magyarázatot.¹⁹ A szakaszban ugyanis előzőleg a *sōma* mindig az eucharisztikus testre vonatkozott. Aligha gondolható, hogy Pál a jelen esetben teljesen új értelemben használná a kifejezést. Ennek ellenére az egyházi vonatkozást sem zárhatjuk ki mereven, hiszen Krisztus

eucharisztikus teste nem független az Egyháztól.²⁰ A „test” megkülönböztetése (helyes megítélése) ennél fogva nemcsak annak elfogadását kívánja meg, hogy Krisztus jelen van a kenyér színében, hanem annak tudatosítását is, hogy az Eucharisztia az egyházi közösség forrása és összetartó ereje.²¹

II. AZ EUCHARISZTIA MINT AZ EGYHÁZ EGYSÉGÉNEK SZENTSÉGE

Mivel az iménti következtetésre csakis egyéb páli megnyilatkozások alapján juthatunk, ezért szükségszerű, hogy az Eucharisztia és az Egyház kapcsolatát nyíltabban kifejező szövegekre irányítsuk figyelmünket. E tekintetben két szöveget említhetünk, bár az egyik megítélésében eléggé megosztottak a biblikusok. Ismertetésünket a vitatottabb szöveggel kezdjük. Az 1Kor 12,13 mondatáról van szó, amely a test-hasonlatot vezet be, és szó szerinti fordításban így hangzik: *„Mi ugyanis mindnyájan egy Lélekben egy testté lettünk a keresztséggel: akár zsidók, akár pogányok, akár rabszolgák, akár szabadok. Mindannyiunkat egy Lélek itatott át.”*

Nem kétséges, hogy a mondat első fele a keresztségre vonatkozik. Kérdéses viszont a *„Mindannyiunkat egy Lélek itatott át”* (*pantes hen pneuma epotisthēmen*) értelme. A biblikusok egyik csoportja ezt a megjegyzést is a keresztségre vonatkoztatja: a megkeresztelt úgy átítatódik a Szentlélektől, mint a megöntözött föld a víztől. A vizsgált mondatvég ebben az értelmezésben kiegészíti a vers első felében található megfogalmazást, mely szerint a keresztség *„egy Lélekben”* történt: a Szentlélek nemcsak körülveszi a hívőt, hanem benne lakik.²² A szentírás-magyarázók másik csoportja szerint a szóban forgó mondat végén az Eucharisztiairól van szó. Arra hivatkoznak, hogy Pál az első korintusi levél 10. fejezetében (10,1–5) a keresztséggel együtt az Eucharisztiairól is említést tesz, mégpedig a *„lelki étel”* (*pneumatikon brōma*) – *„lelki ital”* (*pneumatikon poma*) kifejezésekkel. Az apostol ugyan itt konkrétan a mannára és a sziklából fakasztott vízre hivatkozik, ám szóhasználatát csakis az Eucharisztiaiból kiindulva válik érthetővé: mivel az Eucharisztia lelki étel és lelki ital, ezért lehet az előképeket is ugyanazokkal a megnevezésekkel illetni.

A *potizō* ige és a *poma* főnév közötti rokonság kétségtelenül lehetővé teszi a 12,13 befejező megjegyzésének eucharisztikus értelmezését.²³ Persze ez esetben az igét a „megitatni” értelemben kell felfogni. Mindazonáltal az *aorisztoz* nehézséget okoz. Az *aorisztoz* ugyanis alapvetően egyszeri múltbeli cselekményt jelöl. E tekintetben megfontolandó Ulrich Wilckens javaslata, mely szerint itt a keresztséggel együtt kiszolgáltatott Eucharisziáról lenne szó, vagyis Pál a keresztségre és az Eucharisziára mint beavató szentségekre tenne utalást.²⁴ Ez által a beavatás által jön létre mind a Krisztussal való életközösség, mind az Egyházhoz mint Krisztus testéhez való tartozás.

Témánk szempontjából különösen is jelentős az 1Kor 10,16–17, amelynek eucharisztikus jellegéhez semmi kétség sem fér. Ez a rövid szöveg egység egyébként a 10,14–22 szakaszhoz tartozik, amelyben Pál – az előző, ószövetségi utalásokon alapuló buzdítás (10,1–13) folytatásaként – azokat az önmagukat „erőseknek” tartó keresztényeket figyelmezteti, akik attól sem riadtak vissza, hogy pogány áldozati lakomákon részt vegyenek. Az apostol a lehető leghatározottabban adja tudtukra: nem lehetnek egyszerre részesei az Úr asztalának és a démonok asztalának (10,21), vagyis az Eucharisziában való részesedés kizárja a pogány kultikus öszszejöveteleken való részvételt.

A 16. versben magának az Eucharisziának a titkát tudatosítja az apostol: „Az áldás kelyhe, amelyet megáldunk, nemde a Krisztus vérében való részesülés? S a kenyér, amelyet megtörünk, nemde a Krisztus testében való részesedés?” Ezek a mondatok mind a terminológiát, mind pedig a formát tekintve „hagyományosak”, vagyis az őskeresztény hagyományból valók.²⁵ Az alapítási szavak rövid értelmezésének és elmélyítésének tekinthetjük őket. Bár a liturgia hatása egyértelműen megmutatkozik bennük, valószínűleg a katekézisben voltak használatosak.²⁶

Figyelemre méltó, hogy az apostol első helyen nem a kenyeret, hanem a kelyhet említi. Ebből egyesek sajátos liturgikus gyakorlatra következtetnek, amelyben a kehelyrítus megelőzte a kenyérrítust.²⁷ Feltételezésük alátámasztásaként a *Didakhé* egyik szövegrészére is hivatkoznak, amelyben a kehely feletti áldás előbb szerepel, mint a kenyér feletti (9,1–3). Ugyanakkor azt sem feledhetjük, hogy a *Didakhé* egyéb szövegei (9,5; 10,3) az általunk ismert sorrendet (kenyér – kehely, illetve étel és ital) tartalmazzák. Ennélfogva egy sajátos, a kehelyrítust első helyre tevő

liturgikus gyakorlat létezése nem látszik bizonyítottnak. Sokkal egyszerűbb arra gondolni, hogy a megszokott sorrendet Pál azért változtatta meg, mert a 17. versben éppen a kenyérre vonatkozólag ad külön tanítást.²⁸ Egyébként az eredetileg kijelentő mondatok kérdéssé történő átforgalmazása is Pál műve.

A liturgikus formulában előforduló kifejezések közül az „*áldás kelyhe*” (*potērion tou eulogias*), a „*megáldunk*” (*eulougoumen*), valamint a „*kenyér, amelyet megtörünk*” (*arton ton klōmen*) egyértelműen sémi eredetű. Az „*áldás kelyhe*” szófordulat jól ismert gyakorlatra utal: a zsidóknál az ünnepi étkezést formálisan azzal zárták le, hogy áldást (hálaadást) mondtak a borral telt kehely fölött, amelyből a résztvevők mindnyájan ittak. A húsvéti vacsorán a négy kehely közül a harmadik volt az „*áldás kelyhe*”.

A szóban forgó formulában kétszer is visszatérő *koinōnia* főnév érdekes módon nem a zsidóság, hanem a hellenizmus vallási nyelvezetéből származik.²⁹ Jelentése: részesedés, amely közösséget eredményez. Az eucharisztikus ünneplés során a Krisztus vérében való részesedés valóságos közösséget hoz létre Krisztussal. A vér természetesen Jézus üdvösségszerző életáldozatát is jelzi. A Krisztus eucharisztikus vérében részesedők egyben a halálából fakadó üdvadományok részeseivé is válnak. Mindezek a megállapítások természetesen Krisztus eucharisztikus testére is érvényesek, hiszen Pál ugyanazokat a kifejezéseket használja a testre vonatkozólag is. Sőt, a „test” átfogó értelme miatt a Krisztussal való személyes közösség itt még erőteljesebben kifejezésre jut.

A 17. versben az apostol kiegészítő megjegyzést fűz az előző, liturgikus hagyományból származó mondatokhoz: „*Mi ugyanis sokan egy kenyér; egy test vagyunk, mivel mindnyájan egy kenyérből részesülünk.*” Krisztus eucharisztikus testének vétele által nemcsak a megdicsőült Úrral való közösség valósul meg, illetve jut kifejezésre, hanem a keresztyének egymás közötti egysége is. Ezt a következtetést a „test” (*sōma*) kettős vonatkozása teszi lehetővé. A 16. versben a „test” eucharisztikus testet jelent, vagyis Krisztus szentségi jelenlétét a kenyér színében. Pál felfogásában ugyanakkor a „test” az Egyházat, a hívők közösségét is jelöli (vö. 1Kor 12,12–26). Az egy kenyérben, vagyis az Eucharishtiában való részesedés nemcsak kifejezi az Egyház egységét, hanem Krisztus eucharisztikus teste formálja a keresztyéneket „egy testté” az Egyházban.

A mondat elején nagy hangsúly esik az „egy” szócskára, amiből arra lehet következtetni, hogy Pál itt konkrét liturgikus gyakorlatot tart szem előtt: az eucharisztikus összejöveteleken egyetlen kenyeret „törtek meg” és osztottak ki. Ha ez a következtetés helytálló, még szemléletesebbé válik az apostol megfogalmazása: mivel mindenki ugyanabból az eucharisztikus kenyérből részesedik, látható formában is kifejezésre jut, hogy a hívek egymással való közösségét Krisztus hozza létre és tartja fenn.³⁰ Mindazonáltal el kell ismerni, hogy az exegéták egy része az „egyet” nem számnévnek tekinti, hanem jelzőnek: „egy és ugyanaz”. Az Eucharisztia által fenntartott egység persze ebben az értelmezésben is nyilvánvaló.³¹

Befejezés

Az úrvacsora, azaz az Eucharisztia ünneplése Szent Pál szemléletében Krisztus engesztelő halálának megjelenítést eredményező hirdetése: annak a halálnak, amely az új szövetség megpecsételése és az Egyház létrejöttének az alapja. Az Eucharisziát ünneplő közösség így voltaképp saját léteért is hálát ad, és saját önazonosságát is kifejezésre juttatja. Az Eucharisztia ünneplésekor a résztvevők újra meg újra megtapasztalják a Jézus önfeláldozása által létrehozott szövetség érvényét, sőt az új szövetség üdvadományainak részeseivé is válnak.

Az a tény, hogy a megtört kenyér mint Krisztus teste, valamint az Egyház mint test, sőt mint Krisztus teste (vö. 1Kor 12,27) szorosan összefüggenek, fontos következtetést tesz lehetővé az Eucharisztia ünneplésére vonatkozólag: az Euchariszián való méltó részvétel nemcsak a Krisztus iránti teljes elkötelezettséget követeli meg, hanem a testvéri együvé tartozás tudatosítását és kifejezésre juttatását is. Az Euchariszián sohasem elszigetelt individuumokként, hanem az egyházi közösség tagjaiként veszünk részt, és a szentségi Jézust is az egyházi közösség tagjaként fogadjuk. A János-evangélium egyik hasonlatát (Jn 15,1–8) alapul véve így fogalmazhatnánk: a szentáldozásnak nemcsak az a hatása, hogy a szőlőtő-Krisztus életben tart és termővé tesz minket, hanem az is, hogy a szőlővesszők, azaz a krisztushívők közötti testvéri kapcsolat megújul és megerősödik.

Mindamellet a testvéri közösségnek nem csak a liturgiában kell lát-hatóvá válnia. A keresztények hétköznapi kapcsolatait is a szolidaritás szelleme kell, hogy áthassa. A „test” tagjainak törődniük kell egymással: örülni az örvendezőkkel és sírni a sírókkal (1Kor 12,26; Róm 12,15), és a sajátos feladatköröket úgy kell teljesíteni, hogy az az egész közösség hasznára váljon (1Kor 12,7). Ha nem a testvéri összetartozás szelleme határozza meg mindennapjainkat, vajon lehet-e tényleg egységben, az „egy test” tudatában ünnepelni az Eucharisziát?

Bibliográfia

- BARBAGLIO, G., „L’istituzione dell’Eucaristia (Mc 14,22–25; 1Cor 11,23–24 e par.)”, in *Parola, spirito é vita* 7 (1987), 125–141.
- BARBAGLIO, G., *La prima lettera ai Corinzi*, Dehoniane, Bologna 1995.
- BARRETT, C. K., *A Commentary on the First Epistle to the Corinthians* (BNTC), Adam & Charles Black, London 1968.
- BORNKAMM, G., *Herrenmahl und Kirche in Paulus*, in Uö, *Studien zu Antike und Christentum*, Chr. Kaiser, München 1959.
- CHENDERLIN, F., „Do This As My Memorial”. *The Semantic and Conceptual Background and Value of anámnésis in 1 Cor 11,24–25*, Biblical Insitute Press, Rome 1982.
- CHILDS, B. S., *Memory and Tradition in Israel*, SCM, London 1962.
- COLLINS, R. F., *First Corinthians* (SP), Liturgical Press, Collegeville 1999.
- CONZELMANN, H., *Der erste Brief an die Korinther* (KEK 5), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1969.
- DUFF, P., „Alone Togheter. Celebrating the Lord’s Supper in Corinth (1 Cor 11:17–34)”, in HELLHOLM, D. – SÄNGER, D. (ed.), *The Eucharist – Its Origins and Contexts I*, Mohr Siebeck, Tübingen 2017, 555–578.
- FABRIS, R., „Eucaristia e comunione ecclesiale in Paolo (1Cor 10)”, in *Parola, spirito é vita* 7 (1987), 142–158.
- FEUILLET, A., *Le Christ Sagesse de Dieu d’après les épîtres pauliniennes*, Gabalda, Paris 1966.

- FITZMYER, J. A., *First Corinthians* (AB), Yale University Press, New Haven 2008.
- FOERSTER, W. – QUELL, G., „*kürios*”, in *ThWNT* III (1938), 1038–1098.
- GOPPELT, L., „*potērion*”, in *ThWNT* VI (1959), 148–158.
- GOPPELT, L., „*potizō*”, in *ThWNT* VI (1959), 159–160.
- HAINZ, J., „*koinōnia*”, in *EWNT* II (1981), 749–755.
- HAUCK, F., „*koinos, koinōnia*”, in *ThWNT* III (1938), 789–810.
- HOFIUS, O., „Herrenmahl und Herrenmahlsparadosis”, in *Uő, Paulusstudien*, Mohr Siebeck, Tübingen 1994², 203–240.
- HOLLANDER, H. W., „The Idea of Fellowship in 1 Corinthians 10.14–22”, in *NTS* 55 (2009), 456–470.
- JEREMIAS, J., *Die Abendmahlsworte Jesu*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1967⁴.
- KLAUCK, H.-J., *Herrenmahl und hellenistischer Kult. Eine religionsgeschichtliche Untersuchung zum 1. Korintherbrief*, Aschendorff, Münster 1986².
- KOLLMANN, B., *Ursprung und Gestalten der frühchristlichen Mahlfeier*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1990.
- KREMER, J., *Der Erste Brief an die Korinther* (RNT), Friedrich Pustet, Regensburg 1997.
- LÉON-DUFOUR, X., *Le partage du pain eucharistique selon le Nouveau Testament*, Seuil, Paris 1982.
- LÖHR, H., „Vom Gemeinschaftsmahl zur Mahl-Gemeinschaft. Überlegungen zum sakramentalen Charakter des Herrenmahls bei Paulus”, in HELLHOLM, D. – SÄNGER, D. (ed.), *The Eucharist – Its Origins and Contexts I*, Mohr Siebeck, Tübingen 2017, 625–644.
- MURPHY-O’CONNOR, J., „Eucharist and Community in First Corinthians”, in *Uő, Keys to First Corinthians*, Oxford University Press, Oxford – New York 2009, 194–229.
- PANIKULAM, G., *Koinonia in the New Testament*, Biblical Institute Press, Rome 1979.
- PATSCH, H., „*anamnēsis*”, in *EWNT* I (1980), 203–206.
- ROCHETTES, J. d., „Il «memoriale» nella tradizione ebraica”, in *Parola, spirito é vita* 7 (1987), 75–86.
- SCHRAGE, W., *Der erste Brief an die Korinther II* (EKK VII/2), Benzinger/Neukirchener, Zürich – Neukirchen-Vluyn 1995.

- SCHRAGE, W., *Der erste Brief an die Korinther III* (EKK VII/3), Benzinger/Neukirchener, Zürich – Neukirchen-Vluyn 1999.
- SCHRÖTER, J., *Das Abendmahl. Frühchristliche Deutungen und Impulse für die Gegenwart*, Katholisches Bibelwerk, Stuttgart 2006.
- SCHWEIZER, E., „*sōma*”, in *ThWNT VII* (1964), 1064–1072.
- SENF, Chr., *La première épître de Saint Paul aux Corinthiens* (CNT 7), Delacheux & Niestlé, Neuchâtel – Paris 1979.
- SÖDING, T., „*Tut dies zum meinem Gedächtnis!*” *Das Abendmahl Jesu und die Eucharistie der Kirche nach dem Neuen Testament*, in UÖ (Hrsg.), *Eucharistie. Positionen katholischer Theologie*, Friedrich Pustet, Regensburg 2002, 11–58
- THEISSEN, G., „Soziale Integration und sakramentales Handeln. Eine Analyse von 1Cor. XI 17–34”, in UÖ, *Studien zur Soziologie des Urchristentums*, Mohr Siebeck, Tübingen 1979, 290–317.
- WEIDEMANN, H.-U., „Vom Wasser zum Brot. Die Verbindung von Taufe und Mahl in Texten des Neuen des Neuen testaments”, in HELLHOLM, D. – SÄNGER, D. (ed.), *The Eucharist – Its Origins and Contexts I*, Mohr Siebeck, Tübingen 2017, 733–769.
- WILCKENS, U., *Theologie des Neuen Testaments I/3*, Neukirchener, Neukirchen-Vluyn 2005.
- WINNINGE, M., „The Lord’s Supper in 1Cor 11 and Luke 22. Traditions and Development”, in HELLHOLM, D. – SÄNGER, D. (ed.), *The Eucharist – Its Origins and Contexts I*, Mohr Siebeck, Tübingen 2017, 579–602.
- ZELLER, D., *Der erste Brief an die Korinther* (KEK 5), Vanderhoeck & Ruprecht, Göttingen 2010.

Jegyzetek

1. Az Eucharisziával összekapcsolt közös étkezést később az „agapé” megnevezéssel illették (vö. Júd 12; ANTIOCHIAI SZENT IGNÁC, *Levél a Szmirnaiakhoz* 8,2; ALEXANDRIAI KELEMEN, *Paidagogosz* 2,1,4). Mindenesetre szövegünkben ez a név még nem szerepel.
2. Ezt a nézetet képviseli többek között THEISSEN, G., „Soziale Integration und sakramentales Handeln”, 298–300.; KOLLMANN, B., *Ursprung und Gestalten der frühchristlichen Mahlfeier*, 42.; HOFIUS, O., „Herrenmahl und Herrenmahlsparadosis”, 215.; SCHRAGE, W., *Der erste Brief an die Korinther III*, 14.; ZELLER, D., *Der erste Brief an die Korinther*, 398.; DUFF, P., „Alone Together”, 563.
3. Nyilván azzal is számolnunk kell, hogy a szokások helyenként változtak. Az mindenesetre nagyon valószínű, hogy a kezdeti időszakban a liturgikus ünneplés tényleg pontosan követte az utolsó vacsora menetét, de a későbbiekben a voltaképpeni Eucharisztia önállósodott, s világosan elkülönült a szeretetlakomától. Az összejövetelek menetéről hasonlóképpen vélekednek BORNKAMM, G., „Herrenmahl und Kirche in Paulus”, 143–144.; KLAUCK, H.-J., *Herrenmahl und hellenistischer Kult*, 295.; BARBAGLIO, G., *La prima lettera ai Corinzi*, 565–566.; WILCKENS, U., *Theologie des Neuen Testaments*, 93.; SCHRÖTER, J., *Das Abendmahl*, 33.; FITZMYER, J. A., *First Corinthians*, 429.; Xavier Léon-Dufour (*Le partage du pain eucharistique selon le Nouveau Testament*, 251.) nem tartja eldönthetőnek, mi is volt a liturgikus összejövetelek pontos menete Korintusban.
4. Vö. BORNKAMM, G., „Herrenmahl und Kirche in Paulus”, 144.; SENFT, Chr., *La première épître de Saint Paul aux Corinthiens*, 148–149.
5. A melléknév a profán görögben is használatos, mégpedig gyakorta olyan dolgokra, melyek az uralkodó tulajdonát képezik. Vö. FOERSTER, W. – QUELL, G., „*kürios*”, 1095.; THEISSEN, G., „Soziale Integration und sakramentales Handeln”, 294–296.
6. Jól ismert tény, hogy az alapításelbeszéléshez a szinoptikus evangéliumokban találunk párhuzamokat: Mk 14,22–25; Mt 26,26–29; Lk 22,19–20. Ha a négy változatot összehasonlítjuk egymással, megállapíthatjuk, hogy – kisebb eltérésektől eltekintve – Márk szövege Máté változatával, Lukács elbeszélése pedig Páléval mutat nagy hasonlóságot. A négy változat ennél fogva két csoportba sorolható: Márk – Máté, illetve Pál – Lukács. A két csoport közötti legfeltűnőbb eltérés a kehely feletti szavaknál mutatkozik meg: „*Ez az én vérem, a szövetség, amely sokakért kiontatik*” (Mk 14,24; Mt 26,28) – „*Ez a kehely az új szövetség az én véremben*” (1Kor 11,25; Lk 22,20). Az eltérések egyébként különböző liturgikus hagyományra vezethetők vissza. Az összehasonlítás-hoz és a hagyománytörténet bővebb ismertetéséhez vö. JEREMIAS, J., *Die Abendmahlsworte Jesu*, 153–195.; LÉON-DUFOUR, X., *Le partage du pain eucharistique selon le Nouveau Testament*, 60–182.; BARBAGLIO, G., „L’istituzione dell’Eucaristia”, 127–136.; WINNINGE, M., „The Lord’s Supper in 1Cor 11 and Luke 22”, 591–594.

7. Ezt a szempontot joggal hangsúlyozza DUFF, P., „Alone Together”, 569. Egyébként az „értetek” formula nem zárja ki, hogy Jézus megváltó halála egyetemes érvényű és hatékonyságú, hanem azt tudatosítja, hogy az úrvacsora résztvevői egész közvetlenül részesei a megváltásból fakadó üdvjavaknak. Az egyetemes jelleget a Márk-féle változatban (14,24) a „sokakért” formula jelzi.
8. Vö. Lev 17,11: „*Hiszen a test élete a vérben rejlik. A vért azért adtam nektek, hogy az oltáron elvégezzétek vele az engesztelés szertartását életetekért, mert a vér szerzi meg az engesztelést az élet számára.*”
9. *Peszáchim*, 10,5. Az ószövetségi és a kora-judaista háttérhez vö. CHILDS, B. S., *Memory and Tradition*; ROCHETTES, J. d., „Il «memoriale» nella tradizione ebraica”, 75–86.
10. A kommentárokon kívül vö. PATSCH, H., „*anamnēsis*”, 203–204.; CHENDERLIN, F., „*Do This As My Memorial*”, 218–245.; SÖDING, T., „*Tut dies zum meinem Gedächtnis!*”, 41–49.
11. CONZELMANN, H., *Der erste Brief an die Korinther*, 238.
12. Vö. BORNKAMM, G., „Herrenmahl und Kirche in Paulus”, 160.; HOFIUS, O., „Herrenmahl und Herrenmahlsparadosis”, 232–233.; FITZMYER, J. A., *First Corinthians*, 445.
13. Vö. JEREMIAS, J., *Die Abendmahlsverse Jesu*, 100–102.; BARRETT, Ch. K., *A Commentary on the First Epistle to the Corinthians*, 270.
14. Vö. SENFT, Chr., *La première épître de Saint Paul aux Corinthiens*, 150.; BARBAGLIO, G., *La prima lettera ai Corinzi*, 597.; KREMER, J., *Der Erste Brief an die Korinther*, 245.; COLLINS, R. F., *First Corinthians*, 429.; SCHRAGE, W., *Der erste Brief an die Korinther III*, 45.; SCHRÖTER, J., *Das Abendmahl*, 37.; MURPHY-O’CONNOR, J., „Eucharist and Community in First Corinthians”, 225.; ZELLER, D., *Der erste Brief an die Korinther*, 375.
15. A későbbi liturgikus formulákban már a feltámadás is említést nyer: „*Megemlékezvén tehát haláláról és feltámadásáról...*” (HIPPOLÜTOSZ, *Traditio Apostolica* 4,11).
16. Érdekes, hogy az eszkatologikus távlat az utolsó vacsoráról szóló evangéliumi szövegekben is jelen van, mégpedig szoros összefüggésben az Eucharisziával: „*Bizonny, mondom nektek: többé már nem iszom a szőlőnek ebből a terméséből, addig a napig, amíg újat nem iszom Isten országában*” (Mk 14,25; vö. még Lk 22,18).
17. A szentírás-magyarázók jogosan, bár néha egyoldalúan hangsúlyozzák, hogy a méltatlanság szövegünkben nem általános értelemben vett bűnösséget jelent, hanem az úrvacsorán való méltatlan viselkedést. Ez persze nem annyit jelent, hogy Krisztus valóságos jelenléte és a vele való közösség az Eucharisziában az ember részéről ne kívánná meg az erkölcsi feddhetetlenséget. Az 1Kor 10,1–22 is azt mutatja, hogy az Eucharisztia olyan elkötelezettséget tesz szükségessé Krisztus iránt, amely az élet minden területére kiterjed. Tanulságos a levél végén olvasható, liturgikus hagyományból származó felszólítás is: „*Aki nem szereti az Urat, anathema! Marana tha*” (1Kor 16,22). Az arám „*Marana tha*” (= „Urunk jöjj el”) akklamáció nyilván az ősegyház erőteljes eszkatologikus várakozását tükrözi: azt, amire Pál a 11,26-ban is utal. Az akklamációt megelőző mondat pedig arra vonatkozik, hogy aki nincs igazi

- szeregettközösségben az Úrral, nem járulhat az Úr asztalához. vö. KLAUCK, H.-J., *Herrenmahl und hellenistischer Kult*, 351–364.
18. Vö. SCHWEIZER, E., „*sōma*”, 1066; KOLLMANN, B., *Ursprung und Gestalten der frühchristlichen Mahlfeier*, 49–50.; MURPHY-O’CONNOR, J., „Eucharist and Community in First Corinthians”, 227.; DUFF, P., „Alone Together”, 571.
19. Vö. SENFT, Chr., *La première épître de Saint Paul aux Corinthien*, 153.; HOFIUS, O., „Herrenmahl und Herrenmahlsparadosis”, 240. (224. jegyzet); BARBAGLIO, G., *La prima lettera ai Corinzi*, 601.; FITZMYER, J. A., *First Corinthians*, 446.; ZELLER, D., *Der erste Brief an die Korinther*, 377.
20. A *sōma* főnév szakramentális és ekkleziológiai vonatkozását egyaránt fontosnak tartja BORNKAMM, G., „Herrenmahl und Kirche in Paulus”, 169.; KREMER, J., *Der Erste Brief an die Korinther*, 253.; COLLINS, R. F., *First Corinthians*, 439.; SCHRAGE, W., *Der erste Brief an die Korinther III*, 51–52. Némileg bizonytalan álláspontról tanúsodik BARRETT, Ch. K., *A Commentary on the First Epistle to the Corinthians*, 274–275.
21. A szakasz hátralevő részében Pál részben a korintusiak körében jelentkező betegségekre és halálesetekre utal, s úgy ítéli meg azokat, mint az Eucharisztia méltatlan vételét követő ítélet megnyilvánulásait (11,30–32), részben pedig konkrét utasítást ad arra vonatkozólag, hogy a közösségi étkezéseken a hívek várják meg egymást, s a szeretet és szolidaritás szellemében fogyasszák el az ételt (11,33–34).
22. Ezt a nézetet képviseli: BARRETT, Ch. K., *A Commentary on the First Epistle to the Corinthians*, 289.; SENFT, Chr., *La première épître de Saint Paul aux Corinthiens*, 161.; BARBAGLIO, G., *La prima lettera ai Corinzi*, 667.; KREMER, J., *Der Erste Brief an die Korinther*, 271.; SCHRAGE, W., *Der erste Brief an die Korinther III*, 217.; FITZMYER, J. A., *First Corinthians*, 479.; ZELLER, D., *Der erste Brief an die Korinther*, 398. Ezek a biblikusok többnyire úgy vélik, hogy az „átítani” (*potizō*; jelen esetben szenvedő alakban) ige összefügg a „kiönteni – kiárasztani” (*ekkheō*) igével, amely mind az ószövetségi ígéretekben (Joel 3,1), mind az Újszövetségben (ApCsel 2,17) a Lélek adományozásával kapcsolatos. Egyébként maga a *potizō* ige – az „itat” mellett – az „öntöz” értelemben is előfordul (vö. 1Kor 3,6–8).
23. Az eucharisztikus értelmezést részesíti előnyben: GOPPELT, L., „*potizō*”, 159–160.; FEUILLET, A., *Le Christ Sagesse de Dieu d’après les épîtres pauliniennes*, 101–102.; KLAUCK, H.-J., *Herrenmahl und hellenistischer Kult*, 334.; KOLLMANN, B., *Ursprung und Gestalten der frühchristlichen Mahlfeier*, 64.; COLLINS, R. F., *First Corinthians*, 463.; WEIDEMANN, H.-U., „Vom Wasser zum Brot”, 752. Némileg bizonytalan CONZELMANN, H., *Der erste Brief an die Korinther*, 250. (17. lábjegyzet).
24. Vö. WILCKENS, U., *Theologie des Neuen Testaments*, 98. Hasonlóképpen nyilatkozik Hans-Ulrich Weidemann („Vom Wasser zum Brot”, 752) is, sőt egy a keresztségtől független „elsőáldozás” lehetőségét is felveti.
25. Vö. KLAUCK, H.-J., *Herrenmahl und hellenistischer Kult*, 260–262.; SCHRAGE, W., *Der erste Brief an die Korinther II*, 431–434.

26. Vö. KLAUCK, H.-J., *Herrenmahl und hellenistischer Kult*, 262.; FABRIS, R., „Eucaris-tia e comunione ecclesiale in Paolo”, 152.
27. Vö. GOPPELT, L., „*potērion*”, 154. (52. jegyzet); SCHRÖTER, J., *Das Abendmahl*, 29–30.
28. A 16–17. versekkel kapcsolatos nézetek kritikus kiértékeléséhez vö. SCHRAGE, W., *Korinther II*, 433.
29. A *koinōnia* főnév páli használatához vö. HAUCK, F., „*koinos, koinōnia*”, 804–806.; PANIKULAM, G., *Koinonia in the New Testament*, 17–30.; HAINZ, J., „*koinōnia*”, 751–754.; HOLLANDER, H. W., „The Idea of Fellowship in 1 Corinthians 10,14–22”, 461–464.; LÖHR, H., „Vom Gemeinschaftsmahl zur Mahl-Gemeinschaft, 627–633.
30. Vö. BARRETT, Ch. K., *A Commentary on the First Epistle to the Corinthians*, 234.; FITZMYER, J. A., *First Corinthians*, 391.; ZELLER, D., *Der erste Brief an die Korinther*, 338.
31. Vö. KREMER, J., *Der Erste Brief an die Korinther*, 212.; SCHRAGE, W., *Der erste Brief an die Korinther II*, 441–442.; HOLLANDER, H. W., „The Idea of Fellowship in 1 Co-rinthians 10,14–22”, 465.